

Diyanet İLMİ DERGİ

ÇOK ULUSLU OSMANLI DEVLET TECRÜBESİNİN
ÇOK DİN ve KÜLTÜRLÜ AVRUPA BİRLİĞİ'NE KATKISI

Ömer Yılmaz

KUR'AN'DA SOSYAL BÜTÜNLEŞME

Özcan Güngör

OSMANLI DEVLETİ'NDE DİN GÖREVLİLERİNİN ROLÜ
(XVI. ASIRDA, BURSA'DA)

Ahmet Akın

BULGARİSTAN'DA ÇOK KÜLTÜRLÜ ORTAMA
GEÇİŞTE İSLÂMÎ İLİMLERİN İNŞÂİ YORUMU:
YUSUF ZİYAEDDİN EZHERİ MODELİ

İbrahim Hatiboğlu

VAKIFLAR ve PSİKO-SOSYAL FONKSİYONLARI

Mehmet Soysaldı

HALK ARASINDAKİ YAYGIN İNANIŞLARIN OLUŞUMUNA
ETKİ EDEN TARİHSEL VE PSİKO-SOSYAL FAKTÖRLER

Mustafa Arslan

MUCİZELER KARŞISINDA İNSANLARIN TUTUMU

Halil İbrahim Bulut



Halk Arasındaki Yaygın İnanışların Oluşumuna Etki Eden Tarihsel ve Psiko-Sosyal Faktörler

Mustafa ARSLAN*

Özet:

Halk inanç ve uygulamaları günümüz toplum kesiminde yaygın olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu inanç ve uygulamaların halk arasında yaygın olması, tarihsel ve psiko-sosyal faktörler olarak adlandırdığımız bir takım faktörlere bağlıdır. Bu faktörler popüler inanışların oluşumuna ve halk arasında yaygınlaşmasına sebep olmaktadır.

Halka yönelik din hizmeti veren din görevlileri de bu inanışlarla çok sık karşılaşmaktadırlar. Din görevlileri, halk arasında yaygın olan inanışlar ve onların oluşum süreci hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar. Böylelikle halk tabakasına yönelik daha etkili din hizmeti verilebilir.

Anahtar Kelimeler: Halk inançları, Psiko-Sosyal Faktörler, Yaygın Din Eğitimi

Abstract:

Historical and Psycho-Sociological Factors that Influence the Formation of Popular Belief Among People

There have always been folk beliefs and practices among public people. These beliefs and practices spread among them through certain factors, which we have called as historical and psychosocial factors. These factors cause formation public beliefs and spreading of their practices among people.

Religious officers who serve toward public frequently meet with these beliefs and practices. The religious officers should know popular beliefs and their formation process. So, religious service of quality can be presented to people.

Key Words: Folk Beliefs, Psychosocial Factors, Non-formed Religious Education, Official Religious Organization

* Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Din bireysel ve toplumsal hayatta çok canlı biçimde yaşanan bir hakikattir. Dinin emir ve prensiplerinin toplumda yaşanması sonucu karşımıza çeşitli dini tezahür biçimleri, farklı inanış tarzları çıkmaktadır. Bu bağlamda dindarlığın çok boyutlu bir gerçek olduğunu¹ belirtmek gerekir.

Bu yazının amacı, dindarlığın bu çok yönlü ve çok boyutluluğuna paralel olarak, halk kitlesi arasında sıklıkla görülen yaygın inanış ve uygulamaların yaygınlık sebeplerini tarihsel, sosyolojik ve psikolojik açılarından tahlil etmek, bunun yanı sıra halka yönelik din hizmetlerinin sağlıklı verilebilmesinde hedef kitlenin dini yapısının tanınmasının önemini ortaya koyarak buna bağlı bir takım teklif ve önerilerde bulunmaktadır. Bu sebeple, çalışmamızda halk inançlarının yaygınlaşmasına neden olan tarihsel ve psiko-sosyal faktörlerin ilgili literatür ve empirik çalışmalar gözden geçirilerek açıklanması yoluna gidilmiştir.

Türk toplumunda mevcut olan yaygın halk inanış ve uygulamalarına ve bu inanışları bilmenin halka yönelik din hizmeti sunmadaki önemine geçmeden önce, dinin geniş halk kesimlerinde aldığı farklı görünümlere kuramsal açıdan kısaca değinmek gerekmektedir. Toplumların din tarihlerine bakıldığında, evrensel dinler diğer büyük sosyal kurumlar gibi değişiklik ve farklılıklar göstermekte; din bilginlerinin tespit ettikleri ideal şekil ve kurallar, geniş halk kitlelerinin kavrayış ve eğilimlerine göre bir şekil ve renk almaktadır. Dinin halk tabakasında aldığı farklı biçimlere değinen din sosyolojisi, din antropolojisi ve dinler tarihi literatüründe bir çok çalışma vardır.² Din bilginlerinin kitabi din yorumu ve kendine has dindarlıkları yanında, halk tabakasında da kendine has bir dindarlık tarzı ortaya çıkmaktadır. Din bilginlerinin dindarlık tarzından ayrılan ve halk dindarlığı ya da popüler dindarlık diye adlandırılan bu dindarlık tarzı, halkın gündelik hayatı içerisinde oluşmakta, dini öğeler yanında mistik, büyüsel ve mitolojik öğelere ve vurgulara sahip olmaktadır. Derin teolojik konulardan ziyade dinin uygulama yönüne ağırlık vermek, şekilcilik ve geleneksellik bu tip dindarlığın belli başlı özelliklerindendir.

¹ C.Y. Glock & R. Stark, "Dimensions of Religious Commitment", *Sociology of Religion*, R. Robertson (ed.), Harmondsworth: Penguin Books, 1969, s. 253.

² M. Weber, *The Sociology of Religion*, Social Science Paperbacks, London 1966; E. Gellner, *Muslim Society*, Cambridge Un. Press, Cambridge 1981; C. H. Long, "Popular Religion", *The Encyclopedia of Religion*, (ed.) M. Eliade C. 11, Macmillan, New York 1987, s. 442-451; J. D. J. Waardenburg, "Official and Popular Religion as a Problem in Islamic Studies", *Official and Popular Religion: Analysis of a Theme for Religious Studies*, P. H. Vrijhof and J. Waardenburg (eds), The Hague, Mouton Publishers, New York, 1979, s. 341-386.

Din sosyolojisi ve din fenomenolojisinde, halk kitlesinin dini algılayışının analizi için “halk inanışları, kitle / halk dindarlığı ya da popüler dindarlık” kavramları önem arz etmektedir. Şüphesiz Türk toplumunun dini yaşantısını, özellikle geleneksel dini yaşantısını anlamada da bu kavram önemlidir. Türk toplumunun çok yönlü dini yaşantısı içerisinde, özellikle halk kitlesi arasındaki yaygın inanış ve uygulamaların ifadesi olarak popüler dindarlık tarihten günümüze farklı biçimlerde varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla bu dini ifade tarzı, Türk toplumunun dini hayatının belli bir yönünü, özellikle kitlelerdeki geleneksel dini boyutu anlamada büyük önem taşımaktadır.³

Günümüzde modern eğitimin yaygınlaşmasına ve kitle iletişim araçları ile bilgiye ulaşmadaki kolaylıklara rağmen, geleneksel halk inanışlarının toplumumuzda yaygınlığını hala devam ettirdiğini bir takım bilimsel çalışmalardan⁴ ve medyada sıkça sunulan örneklerinden görüyoruz. Özellikle türbe ziyareti çevresinde çokça görülen örnekler, yine 5 Mayıs günü yapılan hıdrellez ve benzeri kutlamalar çevresindeki bazı inanış ve uygulamalar, yerel adetler, doğum, evlilik ve ölüm gibi hayatın belli başlı dönemlerinde (rite de passage) yoğunlaşan bazı inanışlar, mistik ve büyüsel uygulamalar günümüzde de yaygınlığını sürdürmekte, basın ve medyada buna yönelik haberlere (özellikle önemli gün ve gecelerde ve Ramazan ayında) yer verilmektedir.

Toplumumuzdaki bu yaygın inanış ve uygulamalara yönelik olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çalışmalarının olduğu bilinmektedir. Şüphesiz bu konu, “toplumu din konusunda aydınlatma” gibi önemli bir görevi olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nı iki açıdan ilgilendirmektedir:

1. Toplumu bu yaygın halk inanış ve uygulamaları konusunda bilgilendirmek, aydınlatmak ve dinin doğru biçimde anlaşılmasını sağlamak
2. Bu amaçla, din görevlilerini bu inanış ve uygulamalar konusunda haberdar ederek bilgilendirmek.

Nitekim bu amaçları gerçekleştirmek için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafın-

³ F. Babinger ve F. Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, (Çev. R. Hulusi), İnsan Yay., 1st.1996, s. 70 vd.; Ü. Günay ve H. Güngör, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yay., Kayseri 1998, s. 378.

⁴ M. Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma: Çorum Örneği*, Yayımlanmamış doktora tezi, EÜ SBE, Kayseri 2002; M. Arslan, “Türk Toplumunda Geleneksel Dini Yaşam ve Halk İnançları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, 1(2), 23-46; H. Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, LXXVIII Ankara 1967; Ü. Günay, H. Güngör, A. Vahap Taştan, Ş. Kuzgun, H. Sayım, *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, KBBK. Yay. No: 6, Kayseri 1996.

dan zaman zaman bazı çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Dairesi'nin, Başkanlığın 27.03.2000 tarih ve 196 sayılı yazısına istinaden bütün Müftülüklere gönderdiği 12.04.2000 tarih ve 239-465 sayılı talimatı ile, halk arasında yaygın olan hurafe ve batıl inanışlara karşı toplumun uyarılması ve aydınlatılması, ayrıca bulundukları çevrenin inanışlarının bütün il ve ilçe Müftülüklerince merkeze bildirilmesi istenmiştir. Burada, toplanan verilerden hareketle hazırlanacak cevapların kitap haline getirilerek Müftülüklere gönderilmesi ve bu inanışlarla mücadele için kullanılması amaçlanmıştır.⁵ Buna benzer yazıların taşra teşkilatlarına zaman zaman gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim daha önceki böyle bir uygulamanın verilerinin yer aldığı bir kitap (dönemin Diyanet İşleri Başkanı'nın takdim yazısı ile) yayımlanmıştır.⁶

Görüldüğü gibi Diyanet İşleri Başkanlığı, teşkilatın sınırları çerçevesinde halk inanış ve uygulamalarına yönelik çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Şüphesiz bunların bilimsel çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Toplumumuzdaki bu inanışlar konusunda ülkemizde, diğer ülkelere nazaran sınırlı sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir.⁷ Halk arasındaki yaygın inanışların dinler tarihindeki yerini, bu inanışların oluşumundaki sosyolojik ve psikolojik arka planı anlamak, günümüzdeki farklı rol ve işlevlerini tespit etmek iki açıdan önem arz etmektedir.

Öncelikle, bu konuda yapılan çalışmalarla Türk halkının gündelik dini yaşantısı, özellikle de geleneksel dini yaşantısının anlaşılmasına katkıda bulunulacaktır. İkinci olarak, halk inançlarının yapısını, rol ve işlevlerini bilmek din hizmetlerinin halka etkili biçimde sunulmasına imkan sağlayacaktır. Çünkü, sağlıklı din hizmeti verme, aynı zamanda muhatap olunan hedef kitlenin kendine has dini inanç ve davranışlarını bilmekle mümkündür. Bu sebeple biz, öncelikle din hizmeti verirken mesajın sunulduğu hedef kitlenin kendine has yapısını bilmenin önemine değineceğiz. Akabinde de, günümüz Türk toplumunda yaygın olan halk inançlarının yaygınlaşma sebeplerini tarihi, bireysel ve toplumsal açılardan incelemeye çalışacağız.

I. Halk İnançlarının Mahiyetini Bilmenin Yaygın Din Eğitime Katkıları

Diyanet İşleri Başkanlığı toplumu din konusunda aydınlatmak, inanç, ibadet ve ahlak esasları yönünden gerekli bilgilerle donatmak amacıyla kurulan anaya-

⁵ Sabah, 21. 07. 2000

⁶ Y. Kalafat, *İslamiyet ve Halk İnançları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

⁷ Bu konuda bir karşılaştırma için bkz.: Arslan, "Türk Toplumunda Geleneksel Dini Yaşam ve Halk İnançları", a.g.e., s. 23-46.

sal bir kuruluştur. 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’un birinci maddesine göre Diyanet İşleri Başkanlığı “İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek” üzere kurulmuştur. Kanunda geçen bu ifade çok geniş bir görev alanını kapsamaktadır. Bu durum Diyanetin yapılanmasını merkez, taşra ve yurt dışı teşkilatları biçiminde; görev ve fonksiyonlarını ise “halkı din konusunda aydınlatma, ibadetle ilgili işleri düzenleme, yaygın din eğitimi hizmeti verme” gibi çok geniş bir alanı içine alacak biçimde düzenlemeyi gerekli kılmıştır.⁸

Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı, kanunda açıkça belirlenen “topluma din hizmeti verme ve halkı din konusunda aydınlatma” görevinde yoğunlaşmaktadır ve din hizmetlerinde görev yapanların büyük çoğunluğu (müftü, vaiz, imam, müezzin vb.) halka yönelik din hizmeti vermektedir.⁹ Bu sebeple taşra teşkilatlarındaki din görevlileri vasıtasıyla din hizmeti veren teşkilatın muhatabı, başka bir deyişle hedef kitlesi çoğunlukla halk kesimidir.

Hizmet verilecek hedef kitlenin halk kesimi olması, yaygın din eğitimi faaliyetini gerekli kılmaktadır. Yaygın din eğitimi, örgün din eğitimi sistemine hiç girmemiş veya herhangi bir kademesinde bulunan ya da bu kademelerden birinden ayrılmış olan bireylere dini öğretmek üzere ömür boyu yapılan eğitim, öğretim, rehberlik ve uygulama etkinliklerinin tümüdür.¹⁰ Yaygın din eğitimi hizmeti, halkı din konusunda bilgilendirme ve eğitime yanında, dinin temel ilke ve prensiplerine uymayan inanışların (geleneksel dini literatürdeki adlandırılışıyla hurafe ve batıl inanışların) ıslahını da kapsamaktadır.

Bu bağlamda iki noktanın altını çizmek gereklidir. Halka din hizmeti verirken öncelikle doğru bilgiye dayalı bir din anlayışını sunmak gereklidir. Toplumu din konusunda aydınlatmak için hedef kitleye sahih dini metinlere dayalı din anlayışı sunulmalıdır. Bu yazının konusunu oluşturan ikinci husus, mesajın ulaştırılacağı hedef kitlenin dikkate alınmasıdır. Din hizmeti verirken, mesajın sahih

⁸ F. Kayadibi, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yaygın Din Eğitimiindeki Yeri ve Fonksiyonu”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, s. 8, 2001, 37-54; A. Koç, “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi” *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, s. 8, 2001, s. 91-101; E. Ruhi Fırlı, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Eğitim ve Yayın Hedefleri”, *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991; K. Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İz Yay., İstanbul 2000, s. 91-101.

⁹ 01. 01. 2003 tarihi itibarıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın toplam 74.368 personelinden 73.388’i taşra, 952’si merkez, 28’i yurt dışı teşkilatında bulunmaktadır. Bunların % 90’a yakını Din Hizmetleri sınıfında görev yapmaktadır. www.diyaret.gov.tr/turkish/tanitimistatistik.asp

¹⁰ Koç, a.g.e., s. 149.

niteliği kadar, mesajın ya da hizmetin sunulduğu hedef kitlenin de dikkate alınması sağlıklı bir eğitim verilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple hedef kitleyi tanımanın pedagojik açıdan önemini daha iyi anlamak için iletişim konusuna kısaca değinmeyi faydalı görüyoruz.

Öncelikle eğitim, öğretim, tutum oluşturma ve değiştirmenin aynı zamanda bir iletişim süreci olduğuna işaret etmek gerekir. İletişimle öğrenme, tutum oluşturma ve değiştirme arasında yakın bir ilişki vardır. Tutum değişimi genellikle etkileşim ve iletişim sonucu meydana gelir. Şüphesiz bu dini tutum değişimi için de geçerlidir. İletişim yolu ile insanların varolan tutumlarını değiştirmek, pekiştirmek ya da yeni tutumlar kazandırmak mümkündür. Dini tutumların oluşumu ya da değişimi, bazen olayların normal akışı içerisinde, bazen de maksatlı olarak yapılan iletişim yolu ile gerçekleşir. Örneğin din görevlileri cemaatin dini tutumlarını olumlu yönde değiştirmeye ve pekiştirmeye çalışır.¹¹ Dolayısıyla nitelikli bir din eğitiminin ancak dini iletişim yolu ile yapılabileceğini söyleyebiliriz.

Şayet din eğitimi pedagojik anlamda dini iletişim yolu ile yapılıyorsa, sağlıklı bir din eğitimi için dini iletişim sürecinin her bir ögesinin işlevinin yerine getirilmesi gerekir. Etkili iletişimin, dolayısıyla etkili bir dini iletişimin önemli öğelerini “kaynak (gönderici), mesaj ve hedef (alıcı)” olarak sıralayabiliriz.¹² Etkili bir iletişimin yani bir tutum değişikliğinin olabilmesi için, bu üç iletişim ögesinin her birinin işlevlerinin bilinmesi ve buna göre davranılması gerekmektedir. Yanlış ya da eksik yapılan bir dini iletişim, bazen dini tutumların olumsuz ve ters yönde değişmesine neden olabilmektedir. Örneğin, iletişim süreci sadece “mesaj” ya da “gönderici” öğelerinin iletişim sürecindeki işlevlerinin bilinmesi, sağlıklı bir iletişimi, dolayısıyla tutum oluşturma ya da değiştirmeyi sağlamamaktadır. “Hedef / alıcının iletişim sürecindeki yapısal işlevine de dikkat edilmelidir. İnsanlar genelde önceden sahip oldukları dini tutumlarını korurlar. Seçici biçimde önceki dini tutumları, hassasiyetleri doğrultusunda iletişimi ve çevreyi algırlarlar.¹³ Bu sebeple iletişim sürecinin başarılı olabilmesi, başka bir deyişle mesajın hedefine ulaşabilmesi büyük ölçüde göndericinin, karşıdaki alıcının bilgi ve deneyim alanına giren sembollerini kullanma, algılayabileceği nitelikte mesaj gönderme ve bu mesajı formüle ederken kullanacağı kelimeleri ve bedensel işaretleri alıcının anlayabileceği

¹¹ M. Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etüt Yay., Samsun 1998, s. 75

¹² F. Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yay., İstanbul 1996, s. 213.

¹³ M. Şerif & C.W. Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş II*, (Çev. M. Atakan & A. Yavuz), Sosyal Yay., İstanbul 1996, s. 560.

ve çözebileceği şekilde seçme yetenek, bilgi ve becerisine bağlıdır.¹⁴

Görüldüğü gibi genelde iletişim, özelde ise dini iletişimin etkili biçimde gerçekleşmesi ya da tutumda bir değişikliğin olmasının yapı taşları arasında alıcı, hedef şahıs ya da kitle vardır. Bu sebeple, dini iletişimin gerçekleşebilmesi yani istenilen nitelikte bir dini tutum oluşumu ya da değişimine ulaşabilme, gönderici (kaynak) yani din hizmetlisinin alıcı hedef kitlenin dini algı ve idrak dünyasını, kendine has dini davranış tarzını ve bu konudaki beklentilerini bilmesi ve mesajı sunarken ona göre davranması ile mümkündür. Karşıdaki hedef kitlenin dini anlamda özelliklerinin olabildiğince derinliğine bilinmesi hem toplumun dini hayatını tanıma, hem de sağlıklı bir din hizmeti verme açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla, toplumu din konusunda aydınlatabilmek için, mesajı sahih kaynaklardan doğru biçimde sunmanın yanı sıra, hedef kitleyi ifade eden ve genellikle nitelikli bir din eğitime sahip olmayan halk kitlesi arasındaki yaygın inanış ve uygulamaların tanınması ve yaygınlık sebeplerinin bilinmesi gerekir.

Toplumda yaygın olan halk inançlarını bilmek hedef kitleyi tanımak anlamına gelmektedir. Din söz konusu olduğunda, topluma yönelik din hizmeti verenlerin toplumun (hedef kitlenin) dini yapısını tanıması gereklidir. Bu çalışmanın başında belirttiğimiz gibi Türk toplumunun dini hayatında geleneksel halk inanışlarının belli bir yeri vardır. Burada konumuzla bağlantılı olarak belirtilmesi gereken husus, topluma din hizmeti veren görevlilerin sürekli halk kitlesi ile muhatap olmaları, onların çok değişik sorunları ile sürekli muhatap olan bir kesimi oluşturmalarıdır. Din görevlileri, halk arasında yaygın olan farklı inanış ve uygulamalarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sebeple, hedef kitle arasındaki yaygın halk inanışlarının tanınması ve yaygınlık sebeplerinin bilinmesi, dini iletişimin sağlıklı biçimde gerçekleşmesini sağlayacak ve din hizmetlerinde karşıdan beklenen davranış değişikliklerinin oluşmasını kolaylaştıracaktır.

Yaygın din eğitiminin hedef kitlesini teşkil eden halk kesimi arasında yaygın olan ve gündelik hayatta din görevlisinin karşısına çıkan, zaman zaman da medyada gözüken bu inanışlara, onların tarihsel kökenleri, toplumumuzun din tarihindeki yerleri ve psiko-sosyal arka planları bilinerek yaklaşırsa daha etkili din hizmeti verilebilir kanaatindeyiz. Şüphesiz bu inanışların kendine has yapısı, din tarihindeki yeri ve günümüzdeki işlevlerine değinmek bu çalışmanın sınırlarını zorlamaktadır.¹⁵ Biz burada yukarıda Türk toplumunun dini ha-

¹⁴ Eroğlu, a.g.e., s. 212.

¹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz: G. Mensching, *Dini Sosyoloji*, (Çev. M. Aydın), Tekin Kitabevi, Konya 1994, s. 136 vd.; Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma: Çorum Örneği*.

yatındaki yerini belirttiğimiz halk inanışlarının tarihsel arka planına kısaca değinip, bu inanışların halk kesiminde oluşmasını ve sürekliliğini sağlayan faktörler üzerinde duracağız. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, bu faktörler halk inanışlarının toplumda yaygınlaşma sebeplerini vermesi yanında, ayrıca bu inanışların toplumumuzdaki bireysel ve toplumsal özellikleri ve işlevleri hakkında da bize bir fikir verecektir. Dolayısıyla halk inançlarının psiko-sosyal sebepleri tespit edildiğinde, aynı zamanda bu inanışların toplumda gördüğü işlevlere de işaret edilmiş olunacaktır. Şimdi, günümüzde halk arasında yaygın olan halk inanışlarının nereden kaynaklandığına ve bu inanışları günümüzde var eden koşulların arka planına geçebiliriz.

II. Halk İnançlarının Oluşumunda ve Yaygınlaşmasında Etkili Olan Tarihsel ve Psiko-Sosyal Faktörler

A. Tarihsel Arka Plan

Toplumumuzda halen belli bir yeri olan halk inançlarının tarihsel arka planını anlamak için Türklerin İslama ilk giriş dönemlerine ve hatta İslam öncesi Türk din tarihine göz atmamız gereklidir. Türk toplumunda günümüzde varlığını sürdüren halk inançlarının şüphesiz tarihten gelen bir takım özellikleri vardır. Türklerin çok geniş bir kapsama sahip olan din tarihlerine bakıldığında resmi-kitabi dindarlığın yanı sıra halk dindarlığının da örnekleri görülecektir. Konumuz halk inançları olduğundan, konuyla alakalı örnekleri tespit için Türklerin İslama giriş sürecine ve eski Türk dininin özelliklerine göz atmak gerekmektedir.

Türk topluluklarının İslama giriş sürecine değinen eserlere bakıldığında iki konunun öne çıktığı görülür. Bunlar, Türk boylarının İslama kitleler halinde girişi ve İslamla daha çok sınır boylarında karşılaşmalarıdır.¹⁶ Türkler toplu din değiştirme ile, aynı zamanda kendi kültürlerinin unsur ve faaliyetlerinin bir kısmını da muhafaza ederek yeni dine girmişlerdir. Çünkü girilen yeni dinin prensiplerinin içselleştirilmesi ve eski kültürün izlerinin silinmesi süreç isteyen bir iştir.

Türkler ilk planda İslamla sınır boylarında karşılaşmışlardır. Hareketli ve yerleşik olmayan (göçebe) bir yaşam süren Türkmenler Müslümanlığın özel bir türü ile tanışmışlardır. Burada Türkmen topluluklara çoğunlukla dervişler, halk arasında sevilen gezgin din adamları, tüccarlar ve sınırlardaki askerler tarafından sunulan bir dindarlık söz konusudur. Bu dindarlıkta, Müslümanlığın temel ilke-

¹⁶ F. Sümer, "X. Yüzyılda Oğuzlar", DTCF, CXVI, S. 3-4, Ankara 1958, s. 131-162; Aynı yazar, *Oğuzlar*, Ankara 1967, s. 37 vd.; M. R. Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Yayınlanmış doktora tezi, Ankara 1991, s. 35 vd.; C. Cohen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Y. Moran), İstanbul 1979, s. 27.

leri yanında çeşitli törelerden, sufi-mistik deneyimlerden ve büyüsel uygulamalardan söz edilmektedir. Dolayısıyla Türkmenler ilk planda fikhî ya da kelamî dini inceliklerden ziyade sufi-mistik deneyim ile ve Kamların yerini alan ata, bab (baba) denilen karizmatik şahsiyetlerin etrafında şekillenen ve eski geleneksel norm ve değerleri yeni dinin değerleri ile birleştiren bir dinsel yapı ile karşılaşmış ve böyle bir süreçten geçmişlerdir.¹⁷

Şüphesiz süreç içerisinde Türkler İslam kültürünün en ince, yüksek ve sahih -kitabî biçimlerine ait dini eserler de vermişlerdir. Örneğin, XI. yy. gibi erken bir zamanda Karahanlılar, zamanın dini kültür merkezleri olmuşlar ve yönetimleri altında Arapça dini kitaplar ve Türkçe edebî eserler (örneğin, Kutadgu Bilig, Divân-ı Lügâti't Türk gibi) yazılmıştır. Ancak, İslam tarihinde büyük rol oynayan ve de Anadolu'nun din tarihine etki edenler, (günümüzde Kazakistan ve Özbekistan sınırları içerisinde yer alan) Sîri Derya ve Harezmi'nin ötesindeki bozkırların Oğuz Türkmen kabileleri olmuşlardır.¹⁸ Bu kabileler ise yukarıda değindiğimiz gibi, büyük ölçüde gaza faaliyetleri ve sûfi müritlerin dini tebliğleri vasıtasıyla Müslümanlaştırılmışlardı. İşte Anadolu'nun Türk ve Müslümanlaşmasında etkinliği olanlar da bu kabilelerdi. Böylece başlangıçtan itibaren gaza ve halk tasavvufu Türklerin dini anlayışlarına kalıcı özellikler kazandırmışlardır.¹⁹ Bu bağlamda Türkler, bir taraftan İslamın en ince fikhî ve itikadî konularında eserler ve eğitim kurumları oluşturup, kitabî bir dini anlayışa sahip olurlarken,²⁰ diğer taraftan özellikle yerleşik olmayan Türkmenler ve geniş halk kitlesi açısından temel dini inanışlar yanında mistik ve büyüsel uygulamaların, eski adet ve geleneklerin ağırlıkta olduğu bir tür halk dindarlığı yaygınlaşmıştır.

Nitekim biz bu durumu Ahmed-i Yesevî prototipine bakarak daha iyi anlayabiliriz. Ahmed-i Yesevî, Türk halk / popüler dindarlığının adı bize intikal etmiş ilk öncüsü sayılır. Onun tarihi misyonu kısaca, "İslamî konuları, sufiliğin süzgecinden geçirerek, göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının anlayabileceği popüler ve basitleştirilmiş bir hale getirmiş olma" şeklinde özetlenebilir. Bu fevka-

¹⁷ F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. No: 118, Ankara, s. 19; Ayas, a.g.e., s. 36; Ü. Günay, "Türk Toplumunun Dini Yaşayışı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi", *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1999, s. 520.

¹⁸ H. İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", (Çev. M. Özel), Dergah, S. 30, s. 1.

¹⁹ İnalçık, aynı yer; Köprülü, a.g.e., s. 17 vd.

²⁰ Örneğin Karahanlılar gibi Selçuklular ve akabinde Osmanlılar da Sünnî-kitabî Müslümanlığın alt yapısını inşa etmişlerdir. İslam alimlerini her yerden davet edip Anadolu'ya yerleştirmişler, Kadılar atayıp medreseleri vakıflarla desteklemişler, mühtedîlerin eğitimi için fonlar sağlamışlardır. (İ. M. Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, (Çev. Y. Aktay), İletişim Yay., İstanbul 2003, 2. bsk., C. I, s. 419; A. Yaşar Ocak, "Din", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 111-112).

lâde hadisenin sonucunun bu güne kadar gelen yanlarından birisi de, Türk popü-
ler dindarlığının mistik bir hüviyetle başlaması ve bulunduğu her yerde bu hüvi-
yetini titizlikle korumasıdır.²¹

Bu sebeple Türk toplumunda özellikle de halk kesimi arasında halk dindar-
lığının özel bir konumu olmuştur. Türk din tarihi konusunda önemli çalışmaları
olan Babinger ve Köprülü'ye göre Anadolu'nun din tarihi konusunda bilimin ilk
ele alacağı konu "Anadolu halk dini" olmalıdır. Görüldüğü gibi Türk toplumunun
dini hayatının içerisinde halk inanışlarının tarihten günümüze belli bir yeri var-
dır. Bu sebeple halk katındaki çeşitli inanış ve uygulamalar günümüzde de devam
etmektedir ve dinin halk katındaki görüntüleri sosyal bilimciler arasında merak
konusu olmaya devam etmektedir.²²

Burada bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta, günümüzde halk arasındaki
yaygın inanış ve uygulamaları anlamak için tarihsel bağlamı dikkate almamız ge-
rektiğidir. Çünkü, Türk toplumundaki halk inanışları günümüze bir takım tarih-
sel kanallarla gelmiştir. Bunlar toplumumuzdaki popüler halk inanış ve uygula-
malarının varlığını sürdürmesini ve tarihten günümüze bir takım özelliklerini ko-
ruyarak devam ettirmesini sağlayan öğelerdir. Bu öğeleri, eski Türk inanç ve ge-
lenekleri, haik tasavvufu, gaza Müslümanlığı, Anadolu'daki eski kültürlerin izle-
ri ve İslamın temel inanış ve uygulamaları olarak sıralayabiliriz.²³ Türk toplumun-
da halk dindarlığı, tarihsel süreç içerisinde değişikliğe uğramakla birlikte bu say-
dığımız öğeleri ve bunların oluşturduğu temel özellikleri muhafaza edebilmiştir.
Bu özellikler, halk kitlesinin inanış ve uygulamalarında bağdaştırıcı (senkretik)
bir şekilde bulunurlar. Örneğin halk inanışları arasında temel İslami inanışları,
eski Türk inanç ve geleneklerini, mistik ve büyüsel uygulamaları bir arada bula-
biliriz. Bunlar, halk inanışları içerisinde (örneğin, doğum, evlilik ve ölüm gibi ha-
yatın belli başlı önemli anlarına ilişkin adet ve uygulamalarda) bir arada mevcu-
diyetlerini sürdürmektedirler.²⁴

²¹ A.Y. Ocak, "Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevî: Hayatı, Şahsiyeti ve Etkisi" *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 31-2; Ayrıca bu konuda bkz: Köprülü, a.g.e., s. 27-180; I. Melikof, "Ahmet Yesevî and Turkish Popular Islam" *Utrecht Papers on Central Asia*, Utrecht Turkological Series: 2, Utrecht 1987.

²² Bkz. Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma: Çorum Örneği*, Günay ve diğerleri, *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*; N. Subaşı, *Kutsanmış Görüntüler*, Nehir Yay., İstanbul 1999, s. 23.

²³ Bu öğeler hakkında bilgi için bkz: Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma: Çorum Örneği*, s. 61-68 ve 199-204.

²⁴ Bu konudaki örnekler için bkz: Arslan, "Türk Toplumunda Geleneksel Dini Yaşam ve Halk İnançları", a.g.e., s. 23-46.

B. Psiko-Sosyal Faktörler

Türk toplumunda halk inanışlarının mevcudiyetine etki eden faktörlerden bir diğeri de psiko-sosyal faktörlerdir. Bu faktörler, yukarıda değinilen tarihsel faktörler gibi sadece Türk toplumuna ait olmayıp bütün toplumlara has bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla hem bütün toplumlarda var olan, hem de Türk toplumunda varlığını sürdüren halk inançlarına etkisi olan faktörlerdir. Bu faktörler sayesinde halk inanışları oluşmakta ve bu inanışlar sürekliliğini ve yaygınlığını devam ettirmektedir.

1. Duygusalılık

Duygular insan hayatında çok zengin ve farklı şekillerde kendilerini hissettirirler. İnsan ruhunda kendisini ilk gösteren duygulardır. Duygular, insan ruhunun önemli ve temel bir faktörü olarak bütün hayat boyunca devam ederler. Ayrıca duygular kişinin bilincinde de etkilerini hissettirirler. Dolayısıyla duygular, hem genel yaşayışın akışında, hem de kişinin ruhsal yapısında çok önemli işlevler görürler. Bu sebeple duygu, kişinin yaşantısının bütününe yön verecek niteliktedir.²⁵

Meselenin konumuz açısından önemi, kitlelerin akılcı ve rasyonel bakış açısından ziyade duygusal olarak hareket etmeleridir. Kitlelerin en önemli özelliği coşku, heyecan ve duygusalılığa eğilimli olmalarıdır.²⁶ Akılcı ve rasyonel davranış belki eğitimle elde edinilen daha sonraki bir safhada kendisini gösterebilir. Halk, mantıksal bir mekanizmadan ziyade duygusal bir mekanizma ile hareket eder. Akılcı bir mantık yerine duygusal bir mantık söz konusudur.²⁷

Bu sebeple halk tabakasının ilgi ve alakası, akılcılıktan ziyade duygusal ve gönüle hitap eden şeylere yönelik olmaktadır. Örneğin, tarihte sufi müritler bu duygusal yöne hitap ederek halk arasında önemli bir konum elde etmişlerdir. Aynı şekilde mevlid, türbe ziyareti, bir takım olağan üstü kıssa ve menkıbelerin halkın bu yönüne hitap etmesi sebebiyle toplumda sürekliliğini muhafaza ettiği görülmektedir.

2. Toplumsal Konum (Dini Bilgi Eksikliği)

Toplumda mevcut olan farklı toplumsal tabakalar farklı kültürel duruma tekabül etmektedir. Buna göre kişi, toplumda bağlı bulunduğu sosyal tabaka ya da

²⁵ K. Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, DİB Yay., Ankara 1987, s. 30-4; O. Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 3. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s., 94-5.

²⁶ Mensching, *Dini Sosyoloji*, s. 137.

²⁷ G. Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (Çev. S. Demirkan), İstanbul 1974, s. 66.

sınıfsal konumuna (örneğin, avam, aydın vb.) karşılık gelen bir kültürel niteliğe sahip olmaktadır.²⁸ Özellikle konumuz gereği dini kültürü ele alacak olursak, genel anlamda halkın dini kültürü ile, dini bir eğitim almış din bilginlerinin dini kültürü arasında bir fark olduğu açıktır.

Halkın dini kültürü derin kelami konular ve ince fıkhi meselelerden uzak, daha çok temel inanışlar ve ibadet konularında, sembollerde ve duygusal konularda yoğunlaşmıştır. Bu sebeple dinin ince kurallarına, derin teorik ve teolojik konularından ziyade pratik ve uygulamalı konulara ve sembolik şeylere önem verirler. Halk arasında dinin temel esprilerinden ziyade, aslında dinen fer'î sayılan hususlara, bazı uygulamaların formlarına, şekillere gösterilen aşırı hassasiyet buradan kaynaklanmaktadır. Dini konularda şekilciliğe ve sembollere gerektiğinden fazla önem verilir ve bunlara değişik bir takım anlamlar yüklenir.

Ayrıca, halk tabakasının nitelikli din eğitimi almış din bilginleri kesiminden farklı bir dini kültüre sahip olması, başka bir deyişle yeterli dini bilgi donanımına sahip olmaması bu tabakayı dıştan gelen her türlü yabancı inanış ve uygulamaların etkisine açık hale getirmektedir. Bu sebeple halk arasında, dinin temel ilke ve prensiplerine aykırı ya da onlarla tam uyuşmayan inanış ve uygulamalar görülebilmektedir.

3. Sembolik ve Mitsel Düşünce Tarzı

Halk kitlesinin genel özelliklerinden olan mitsel / efsanevi düşünce tarzı ile sembolik düşünce tarzı birlikte halk arasındaki popüler inanış ve uygulamaların oluşmasında etkili olmaktadır. Semboller, mitos'un temel unsurlarından sayılırlar.²⁹ Bu nedenle iç içe geçerek halk inanış ve uygulamalarına kaynaklık ederler. Örneğin hızır ve hidrellez mitolojisi etrafında (şifa, bereket, mal-mülk edinme ve talih, kismete vb. yönelik) çok geniş inanış ve uygulamalar mevcuttur.³⁰ Yine Hz. Ali etrafında, örneğin Hz. Ali'nin kesikbaş'la hikayesi, Anadolu'daki bazı kalelerde Hz. Ali'nin atının ayak izlerinin olduğu vb. şeklinde inanışlar mevcuttur. Hz. Ali, Battal Gazi gibi tarihsel kişilikler, zamanla mitsel bir modelle bir-

²⁸ Din sosyolojisinde, sosyal farklılaşma ve tabakalaşmanın dini yaşantı üzerindeki etkisi olarak incelenen bu konuda geniş bilgi için bkz: H. Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. H. Kalpsüz), Ankara 1964, s. 64; J. Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. B. İnandı), AÜİFY No: 181, Ankara 1987, s. 31 vd.; M. Weber, *Sosyoloji Yazıları*, İletişim Yay., 1st. 1996, s. 365, G. Kehrer, "Din Sosyolojisi", *Din Sosyolojisi*, (Çev. M.E. Köktaş), Vadi Yay., Ankara 1996, s. 74.

²⁹ "Mitos", İ. Kılıçoğlu, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay., İstanbul 1990 C. 4, s. 22.

³⁰ Bu inanışların hidrellez kültüründe bulunmasıyla alakalı olarak bkz. A.Yaşar Ocak, "Hidrellez", *İslam Ansiklopedisi*, TDV İSAM, İstanbul 1988, C.17, s. 314; A.Y. Ocak, *İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, TKAE Yay. No: 113, 2. Basım, Ankara 1990.

leştirilerek mitsel eylemler kategorisi içerisinde değerlendirilmeye başlanır ve kitleye has, çoğunlukla da olağanüstü sembolik bir anlam kazanır. Böylelikle bu şahıslar ve karıştığı olaylar mitsel bir nitelik kazanarak halk inançlarının konusu haline gelmektedir.

Ayrıca, sembolik düşüncenin daima toplumsal olduğunu, ortak duyguları, heyecan ve bilgileri yansıttığını belirtmek gerekir.³¹ Bu sebeple halk arasında semboller daha bir önemli hale gelmektedir. Sembollerin bu önemli işlevi sebebiyle, dini konular halk kesiminde çoğunlukla sembolik olarak değerlendirilmektedir. Hatta çok sayıda batıl inanışın halk arasında varlığını koruması, bunların halk arasında bazı sembolik işlevler görmesi yüzündendir. Semboller halk katında bir nevi “şey”lik kazanmakta³², somutlaşarak gündelik hayatın bir gerçeği haline gelmektedir. Örneğin takke, sarık, bıyık ya da sakalın, dilek ya da adak adamak için ziyaret edilen şahsiyetlerin türbesinin, yine menkıbevi (örneğin, Hızır, Battal gazi vb. gibi) şahsiyetlerin, mevlid ve aşure kutlamaları gibi ritüellerin halk katında sembolik değerleri vardır. Bu uygulamalara halk arasında gösterilen ilgi aynı zamanda bir sembol arama eğiliminin ifadesidir. Dolayısıyla, halk kitlelerinin mitsel ve sembolik düşünce tarzına eğilimi, bir çok halk inanç ve uygulamasının doğmasına sebep olmaktadır.

4. Örf, Adet ve Geleneklere Bağlılık

Kitleler örf, adet ve geleneklere bağlılığa çok büyük bir önem verirler. Büyük bir dirençle alışageldikleri şeyleri korur ve yeniliklere karşı direnerek geleneklerini sürdürürler. Burada kitlelerin eski geleneklerini sürdürmede neyin etken olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu soruyu cevaplayabilmek için bellek konusu üzerinde durmamız gerekmektedir.

Bellek konusu üzerinde çalışma yapanlar üç çeşit bellek türünden bahsetmektedir: “kişisel bellek”, “bilişsel bellek” ve üzerinde pek fazla durulmayan “alışkanlık belleği”.³³ Konumuzla alakalı olan “alışkanlık belleği”nin temelinde ‘bir davranış kuralını bilinçli olarak uygulama değil, fakat belli davranış alışkanlıklarına uygun davranma’ eğilimi yatmaktadır. Başka bir deyişle bu yaklaşımda bir davranışın “düşünceye dayalı” olmasından çok, “bir sevgi ve alışkanlık sonucu uygulamaya geçilmesi” söz konusudur. Burada bir ülkü, kural ya da kanı tarafından belirlenmiş bir davranış değil, ‘üzerinde neredeyse hiç durulup düşünül-

³¹ “Symbol”, N. Abercrombie & S. Hill & B. S. Turner, *The Penguin Dictionary of Sociology*, Penguin Books Ltd., 3. Ed., England 1994, s. 421.

³² Ş. Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., 6. Baskı, İstanbul 1993, s. 152.

³³ P. Connerton, *Toplamlar Nasıl Anımsar?*, (Çev. A. Şenel), Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, s. 38-43.

meden yapılan' davranış söz konusudur. Buna uygun olarak içinde yaşanan çoğu durumda, seçenekleri ölçüp tartma ve eylemin olası sonuçlarını enine boyuna düşünme görülmez; herhangi bir tekil durumda 'içinde büyütülüp yetiştirildiğimiz bir davranış geleneğini, üzerinde düşünmeden izlemek' dışında bir şey yapılmaz. Çünkü bu duygu ve davranış alışkanlıkları, norm ve yönergelerden ziyade 'belli bir davranışı alışkanlık edinmiş insanlarla birlikte kolektif olarak yaşanarak' öğrenilir.³⁴ Burada davranış, bir "bilinç durumu"ndan ziyade bir "toplumsal alışkanlık" durumundan kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla, belli bir eğitim seviyesinin altında ve daha çok duygusal ve pratik davranış karakteri taşıyan halk tabakası, gündelik davranış ve inanışlarını da genelde "alışkanlık davranışı" temelinde ve kolektif bir ortamda oluşturmakta ve eskiden gelenleri de muhafaza etmektedir. Kitleler göç, savaş vb. sebeplerle ülkelerini değiştirseler ya da yeni bir "evrensel dini" kabul etmiş olsalar da, eski "milli-kabile" dinlerindeki inanç ve adetleri günümüze kadar devam ettirmişlerdir.³⁵ Örneğin, İslamiyet öncesi eski Türk dinine ya da başka kültürlerle (örneğin, Anadolu'nun eski kültürlerine) ait inanışların, Türk halkı arasında hala mevcudiyetini devam ettirmesi bu sebeptir.³⁶

5. İstismar

Bütün bu sayılan sebeplere ek olarak belirtilmesi gereken son faktör de halk arasında yaygın olan inanışlardan çıkar elde edenlerin mevcudiyetidir. Halk inançlarının toplumda yaygınlaşarak devam etmesinden çıkarı olan çevrelerin varlığı bir gerçektir. Halkın, yukarıda belirtilen sebepler dolayısıyla sahip olduğu inanışların devamından çıkarı olanlar, bu inanışların halk arasında devam etmesine ve yeni inanışların ortaya çıkmasına önayak olmaktadır. Örneğin, türbe ziyaretine gelen insanlara ücretle doğru-yanlış Kur'an okuyan insanlar ya da ziyaretçisi çok olan türbenin gelenlerinden ücret alarak bakımını üstlenenler, bu inançlardan maddi çıkar elde etmektedirler. Dolayısıyla buralara çok insanın gelmesi için de farklı inanışların yayılmasına çalışabilmektedirler. Yine, kendi düşüncesi ve meşreplerine ait inanış ve uygulamaları halka uygulatabilmek için bu tarz me-

³⁴ Connerton, a.g.e., s. 50.

³⁵ "Milli din" kavramı ve onun "evrensel dinler"le ilişkisi hakkında bkz: Mensching, a.g.e., s. 136 vd.

³⁶ F. Köprülü, "İslam Sufi Tarikatlerinde Türk-Moğol Şamanlığının Etkisi", AÜİF Dergisi, 1970, C. XVIII, s. 141-152; A. İnönü, *Makaleler ve İncelemeler II*, Ankara 1991; Ayrıca bkz. A. İnönü, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1972. Hz. Ülken, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", AÜİF Dergisi, Ankara 1969, C. XVII, s. 1-28; H. Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.

kanları ve eğilimleri fırsat bilenlerin mevcudiyeti de bir gerçektir. Örneğin, def ile ilahi söyleme ya da zikir yapma ritüeline sahip olanlar, gözü görmeyen insanların türbedeki şahsın yanı başında def çalıp ilahi söyler ve zikir yaparsa gözünün açılacağı fikrini halka yaymaktadırlar. Böylelikle kendi ritüellerini halk arasında yaymış ve uygulatmış olduklarına inanmaktadırlar. Dini bir çevre tarafından kendisine söylenilen bu uygulamaya da halk çoğu zaman rağbet gösterebilmektedir.

Yukarıda genel olarak açıkladığımız bu faktörler, halk kitlesinin davranışlarını psikolojik ve sosyal açılarından etkilemekte, tutumları üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu faktörlerin birkaçı ya da tümü bir arada, halk inanışlarının oluşmasında ve eskiden günümüze süzülerek gelmesinde etkin rol oynamaktadır. Halk arasındaki yaygın inanışları tanımak, onların neler olduğunu sıralamak değil, aksine arka plandaki tarihsel ve psiko-sosyal faktörleri bilmekle mümkündür. Bu faktörler, toplumda karşılaşılan inanışların yaygınlaşma sebeplerini de ifade etmektedir. Bu faktörlerin bilinmesi, toplumdaki yaygın inanışların bütün yönleriyle tanınmasını kolaylaştıracaktır. Böylelikle kendilerine din hizmeti verilen hedef kitlenin tanınması, kendine has dini yapısının bilinmesi sağlanmış olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Din sosyolojisi ve dinler tarihi çalışmaları göstermiştir ki, halk inançları asırlardır süregelen kalıcı inanışlardır ve kabile ya da milli dinlerden gelerek (İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi) evrensel, kitabi dinlere toplu biçimde giren kitleler arasında mevcudiyetini devam ettirmişlerdir. Çalışmamızda görüldüğü gibi bu inanışlar, bazı tarihsel ve psiko-sosyal sebepler dolayısıyla toplumumuzda da varlıklarını hissettirmektedirler. Bu sebeple topluma yaygın din hizmeti veren kurum ve kuruluşlar da muhatap oldukları halk kitlesi arasında bu inanışlarla karşılaşmakta ve zaman zaman halkı bu inanışlara karşı aydınlatma ihtiyacı duymaktadırlar.

Halk arasında yaygın olan ve topluma din eğitimi hizmeti veren din görevlilerinin de çoğu zaman karşılaştıkları bu inanışların, temelde dini bilgi eksikliğinden kaynaklandığı açıktır. Ancak halkın dini hayatında belli bir yeri olan bu olguyu sadece cehalete vurgu yaparak açıklamak doğru, ancak eksik ve yetersizdir. Yukarıda göstermeye çalıştığımız gibi, bu inanışların tarihsel kökeni ve yaygınlık sebeplerinin sosyolojik ve psikolojik arka planı bilinirse bu olgunun daha kapsamlı ve objektif olarak anlaşılması ve akabinde çözüme ulaşılması mümkün olabilir. Halk inançları görüldüğünden daha geniş ve kapsamlı bir konudur. Halk inançları, temel İslami inanışları, eski Türk kültürüne ve Anadolu'nun eski din ve kültürlerine ait inanışları ve mistik ve büyüsel uygulamaların çoğunu bir arada

içerisinde barındırmaktadır. Bu özelliği ile o kompleks bir olgu, bir sosyal gerçeklik olarak karşımızdadır. Dolayısıyla böyle kompleks bir olguyu anlamaya çalışırken değer yargıları taşıyan “genellemeci” bir bakış açısıyla değil, “anlayıcı” ve “çözümleyici” bir yaklaşımla ele almak daha aydınlatıcı ve sonuç alıcı olacaktır.

Halk arasında belli bir yeri olan bu dini olguya bu şekilde yaklaşmanın toplumumuzun dini hayatının tanınmasına katkısı olacağı gibi, halkın kendine has dini yapısı hakkında da bizleri bilgi sahibi yapacaktır. Aynı zamanda, yaygın din eğitimi hizmeti veren din görevlisi, hizmet vereceği hedef kitlenin dini yapısını daha iyi tanıyacaktır. Halka yönelik din hizmetlerinin sağlıklı ve nitelikli biçimde verilebilmesi için sunulan mesajın içeriği (doğru dini bilgiye dayalı oluşu)³⁷ yanında, muhatap alınan hedef kitlenin dini açıdan iyi bilinmesi de pedagojik açıdan gereklidir. Din hizmeti verirken sürekli halkla iç içe olan ve çeşitli halk inançları ile karşılaşan din görevlileri, bu inanışların nasıl yaygınlaştığı hakkında bilgi sahibi olurlarsa, daha verimli din hizmeti verebilecek, karşılaştığı sorunlarla daha kolay mücadele edebileceklerdir. Böylelikle toplumda daha etkili bir din eğitimi hizmeti verilebilecektir.

³⁷ Bu inanışlarla mücadelenin, zaman zaman yapıldığı gibi sadece akılcılık ve rasyonaliteye vurgu ile ya da dinden uzaklaşma ile olmayacağı görülmektedir. Çünkü, bu inanışlara bir çok eğitilmiş ve tahsilli insanlar da eğilim gösterebilmektedir. Burada sorunun, akılcılığa vurgu yanında sağlıklı dini yorumla, insanları sahipsiz dini anlayışla bilgilendirmekle yani dinin içinden bir çözümle aşımaya çalışılması gerektiği önemle belirtilmelidir.